

MASARYKOVA CESTA DO BOSNY A HERCEGOVINY V ROCE 1892

Sledujeme-li současný vývoj ve válčící Bosně a Hercegovině [dále jen BaH] – v oblasti, kde se dnes, stejně jako v minulosti, kříží rozdílné národy a kultury a kde dochází k vzájemnému soupeření mnoha vnějších politických vlivů – není od věci připomenout, že komplikované poměry této těžce zkoušené země zaujaly před více než stoletím také T. G. Masaryka. Masaryk měl k BaH poměrně úzký vztah. Snažil se tento region nejen důvěrně poznat, ale zároveň mu i pomáhat při řešení jeho složitých sociálních a politických problémů. Tím si získal v BaH již na konci minulého století velkou úctu a upřímné sympatie.

Masaryk během svého života BaH několikrát navštívil, poprvé v září r. 1892. Tato cesta měla pro další vývoj jeho politické činnosti zvláštní význam. Do značné míry předurčila jeho budoucí intenzivní zájem o vývoj jihoslovanské otázky v rámci habsburské monarchie i za jejími hranicemi. V následujícím příspěvku chceme proto tuto Masarykovu cestu stručně popsat a zároveň rozebrat její výsledky.

K prvnímu těsnějšímu kontaktu mezi T. G. Masarykem a BaH došlo víceméně náhodně. Stalo se tak během Masarykova prvního poslancského období (1891–93), kdy byl zvolen spolu se třemi dalšími mladočeskými druhy G. Eimem, B. Pacákem a J. Heroldem do delegací (poradních sborů rakouského a uherského parlamentu). Na programu delegací bylo každoročně mj. projednávání rozpočtu pro společné rakousko–uherské ministerstvo zahraničí, rozpočtu pro armádu a také rozpočtu pro správu „okupovaných zemí“, tj. pro BaH, kterou Rakousko–Uhersko okupovalo již od r. 1878. Mladočeští zástupci se měli poprvé zúčastnit jednání delegací na podzim r. 1892. Při rozdělování vystoupení, která si hodlali připravit k jednotlivým bodům programu, připadl na Masaryka referát k rozpočtu bosenskému. Měl se v něm soustředit na otázku, do jaké míry se daří Rakousku–Uhersku normalizovat poměry v okupované BaH a přispívat ke kulturnímu a sociálnímu povznesení této oblasti. Masaryk neměl s přidělenou problematikou prakticky žádné větší zkušenosti. Na své vystoupení se proto musel důkladně připravit.

V Archívu T. G. Masaryka v Praze [dále jen Archív TGM] se uchovávala složka nadepsaná „Bosna a Hercegovina 1892–93“, ve které o tom

můžeme nalézt zajímavé doklady.¹ Masaryk se nechtěl spokojit pouze se zprostředkovanými informacemi o bosenských poměrech. Rozhodl se, že BaH před zasedáním delegací osobně navštíví a své dosavadní poznatky získané na základě studia literatury, doplní ještě o vlastní zkušenosti. Před cestou sbíral mezi svými přáteli rady a doporučení, na koho by se měl v BaH obrátit, která místa navštívit ap. Jak dokládá archivní materiál, cenné informace o bosenském prostředí poskytli tehdy Masarykovi např. jeho někdejší kolega z vídeňské univerzity slavista Vatroslav Jagić, dále vídeňský zpravodaj mladočeských Národních Listů Josef Penížek a také redaktor slovanské rubriky těchto novin Josef Holeček.²

Samotná Masarykova cesta do BaH začala po 10. září 1892 a trvala něco přes dva týdny. (Přesné datování dochované prameny neumožňují.) Masaryk se nejdříve krátce zastavil v Záhřebu a poté navštívil Banja Luku, Jajce, Sarajevo a Mostar. V Archivu TGM se dochovaly z této cesty Masarykovy osobní heslovité zápisky. Jsou v nich (nikoliv však v úplnosti, spíše jen torzovitě) zachyceny nejrůznější informace a podněty, s nimiž se v průběhu své cesty do BaH setkal. Nejvíce se Masaryk zajímal o sociální postavení tamějších lidí a způsob jejich života. K těmto otázkám si v zápiscích např. poznamenal: „Banja Luka 1892: Bída je hrozná, po vsích nejbohatší nemají v domě zholu nic. Hospodář má zvláštní místnost, skromně zařízenou. Špína. Všichni a štěnice patří k domácnosti. [...] Chudák mně: na kolenách, aby alespoň s nimi lidsky se zacházelo. [...] Lid chytrý, chápavý a praktický. Ženy na poli pracují. Turci i křesťané rádi si hoví. Sedí rádi v kavárnách. Kavárna však jen z desek sbitá. Káva se vaří po turecku na malém ohništi z hlíny. Domy všude stejné, půl chlévy, dřevěné často.“³

Další konkrétní detaily o Masarykově pobytu v BaH byly nalezeny v korespondenci J. Holečka. Několik dopisů, které Holeček dostal v r. 1892 z BaH, dokládá Masarykovu návštěvu v Banja Luce u srbských kupců Nika a Savy Pišteličových. Ti vybavili Masaryka materiálem charakterizujícím tehdejší politické a sociální poměry v BaH, zvláště pak těžké životní podmínky zdejších rolníků (kmetů), kteří žili stále v polo-feudální závislosti na muslimských vlastnících půdy. Vedle toho předali Pišteličové Masarykovi také petici, kterou měl odevzdat v delegacích, v níž si stěžovali na své šikanování ze strany bosenských úřadů.⁴

Delegace zasedaly v r. 1892 v Budapešti. Masaryk zde přednesl svou řeč o poměrech v BaH ve dnech 18. a 19. října.⁵ V jejím úvodu označil okupaci BaH za „největší problém rakouské politiky“. Se smyslem pro realitu uznal úspěchy materiální povahy, kterých se podařilo monarchii v BaH za krátký čas dosáhnout. Zároveň si však kladl otázku, jak se změ-

nil život zdejších lidí. K tomu řekl: „Uznávám, že technická a hmotná stránka kultury v Bosně je výborná. Máme tu cesty, železnice, vládní hotely [...]. Pro cestující jsou to příjemnosti, na mne dělaly jiný dojem. Nutilo mě to porovnávat, jak to vypadá mezi lidem, zda lid dosáhl sociálního a mravního pokroku. [...] Na tuto otázku musím odpovědět záporně.“⁶

Masaryk v této souvislosti zdůraznil, že největší příčinou nespokojenosti v BaH byly především neutěšené agrární poměry. Upozornil na neúměrně vysoké a stále stoupající daně tamějších rolníků (tzv. desátek vybíraný státem a tzv. třetinu odváděnou majitelům půdy). Masaryk uvedl řadu konkrétních příkladů dokládajících, jak nespravedlivě a často přímo voluntaristicky úřady v BaH daně vyměřovaly. Východisko spatřoval v stanovení jednotných a závazných pravidel pro výši daní a hlavně v možnosti rolníků vykoupit se za pomoci státu z osobní závislosti na vlastních půdách.

Dále Masaryk ostře zkritizoval chování bosenské policie a správních úředníků, kteří – často aniž by k tomu existovala reálná příčina – ukládali místnímu obyvatelstvu nejrůznější peněžité tresty a často také vězení. I zde jmenoval několik konkrétních příkladů, včetně případu kupců Pišteliců.⁷

Při analýze bosenských poměrů Masaryk shledával, že vztah vlády k jednotlivým konfesím v BaH byl rozdílný. K tomu řekl: „Mohamedánů vláda se bojí, Srbům nedůvěřuje a katolíci zdají se jí eo ipso oddáni.“⁸ V projevu zásadně odmítl snahy tehdejšího rakousko–uherského ministra financí B. Kállaye, který se pokoušel v BaH využít přežívajícího zemského vlastnictví – bosenství (bošnjaštva) k zformování specifické „bosenské národnosti“ (v politickém smyslu). Smyslem těchto snah bylo zabránit rostoucímu národnímu uvědomování mezi jednotlivými zdejšími komunitami, zvláště mezi bosenskými Srby a Chorvaty, kteří chtěli navázat těsnější kontakty se svými soukmenovci v okolních jihoslovanských zemích. (Úsilí rakousko–uherských úřadů šlo v BaH tak daleko, že pro tamější obyvatele – bez rozdílu konfese – se razilo jako jediné pojmenování „Bosňáci“, jazyk užívaný v zemi byl nazýván „bosenským“, resp. „zemským“, děti ve školách dostávaly gramatiku „bosenského jazyka“ atd.)⁹

V závěru svého vystoupení Masaryk zdůraznil, že „všude a ve všem je (v BaH) týž systém“ – arogantní a svévolný přístup vlády ke správě okupovaných zemí. Nápravu spatřoval v poskytnutí autonomie BaH. K tomu uvedl: „V Bosně má být vláda pevnou, připouštím, ale pevnou bude jen tehdy, bude-li spravedlivou. Já proto žádat musím, aby národ v Bosně co nejdříve rozhodovat mohl o sobě. [...] My žádáme vládu národní. [...] Evropa dala nám mandát (ke správě BaH), já si přeji, abychom co nejdříve dostali i mandát bosenský.“¹⁰

Masaryk během svého vystoupení v rakouské delegaci v říjnu 1892 zdaleka nevystřílel veškerý svůj střelný prach. K některým nejpalčivějším problémům BaH se znovu vrátil během následujícího zasedání delegací, které se sešly v r. 1893, tentokrát ve Vídni. 16. června 1893 zde T. G. Masaryk pronesl druhou rozsáhlou řeč věnovanou bosenské problematice.¹¹ Svým charakterem a strukturou se velmi podobala projevu z října 1892. Masaryk v ní znovu mj. odmítl operování státní myšlenkou v BaH, která měla údajně napomoci k sblížení zdejších rozdělených konfesí. Poukázal na analogie těchto snah s politickou praxí v tehdejších Uhrách. K tomu řekl: „A jako se na jedné straně národové ve jménu myšlenky státní pomádaršťují, právě tak v Bosně ve jménu vymyšlené myšlenky nejen se nepodporují, nýbrž potlačují všechny národní city a myšlenky.“¹²

Na Masarykovu kritiku a dotazy, které zazněly během jeho delegačních vystoupení, musel v diskusi reagovat ministr Kállay. Národní Listy o tom přinesly následující reference. K agrární otázce v BaH ministr Kállay prohlásil, že i on je pro vyvázání kmetů, ale „musí se přitom šetřit zájmů a práv všech zúčastněných stran. [...] Mohamedánská šlechta, již chce vláda zachovat jako důležitého činitele v zemi, musí dostat za vyvázání kmetů příslušnou peněžní náhradu. [...] S celkovým vyvázáním rolníků musí se však počkat, až se hospodářské poměry v zemi zlepší“. O konkrétních případech špatného jednání úřadů v BaH Kállay řekl, že mnohé dal přešetřit, ale „i kdyby zmíněné případy byly pravdivé, nestačovaly by ještě k odsuzování celkové správy země. Avšak vyšetřování uvedených případů zjistila jejich bezpodstatnost“. Některé nedostatky a přehmaty připustil, ale omlouval je tím, že podobné věci se stanou i v nejlépe spravovaných evropských zemích.¹³

Kállay se také vyslovil ke své národnostní politice v BaH. Prohlásil, že k pojmenování obyvatel Bosny nemá co by dodal nebo odvolával. K tomu řekl: „Já vidím zemi, která se již 1200 let nazývá Bosnou, vidím národ, který se sám stále nazývá *bosenským*. [...] Přidržuji se tedy této historické tradice, v které se neodráží pouze řetězec historických událostí, ale i samotná podstata tohoto národa, a já ho budu proto stále nazývat *bosenským*.“ Stejně tak to podle Kállaye platilo v BaH o užívaném jazyku, on jej nazýval „*jazykem bosenským*“, neboť – jak dále argumentoval – k jazyku srbsko-chorvatskému se v tehdejší Bosně nechtěli znát ani Srbové, ani Chorvati. Vedle toho si také zafilozofoval na své oblíbené téma o rozdílech mezi evropským Východem a Západem. Dovožoval přitom, že rysem Východu je individualismus a partikularismus, který se však nehodí k jednotným výkonům; charakterem Západu, jako nositele tradic

starého Říma, je naproti tomu idea státu a jednotné moci, jež vzniká bez ohledu na národnosti a názory. Za nejosobitější výtvořiny římského ducha pokládal vznik „právního státu“ a „politického národa“. V této souvislosti prohlásil: „Dokud budu stát v čele těchto zemí (BaH), budu myslet na to, aby také u Bosňáků vznikalo stále silnější vědomí státnosti.“ Jádro a vedoucí element „bosenské národnosti“ spatřoval Kállay v muslimských statkářích, u nichž se nejvíce projevovalo pochopení pro státní myšlenku, a kteří podle Kállaye představovali „jedinou aristokracii v zemi“. Dále Kállay zdůraznil, že uchování kontinuity bosenské zemské individuality bylo v minulosti možné jen pod ochranou určité mocné síly. Ve své historii se Bosna nacházela pod mocí Byzance, Uher a Turecka a v poslední době našla prý tuto ochranu v rámci habsburské monarchie.¹⁴

Je zřejmé, že v osobách Kállaye a Masaryka se v delegacích střetly dva zcela rozdílné přístupy k řešení bosenské problematiky. V Kállayovi se projevoval typ aristokrata, který přistupoval ke svým úkolům z absolutistických pozic „neomezeného architekta“, jemuž šlo v první řadě „o celkovou stavbu“ a drobné „nedodělky“ ho nezajímaly. Masaryk si naopak všiml spíše konkrétních případů ze života bosenských lidí a zastával názor, že zastupitelské sbory (tedy i delegace) mají sloužit k demokratické kontrole ústavních orgánů a k obhajobě zájmů národních celků i jednotlivců.

Kdybychom si však položili otázku, kdo v té době hlouběji pronikl do poměrů v BaH (zvláště národnostních) – zda Masaryk či Kállay – musíme popravdě říci, že o jemném předivě vztahů v tehdejší BaH byl lépe informován Kállay. Nicméně jeho koncepce „bosenské národnosti“ a snaha o podporu státní myšlenky v BaH byla jen účelovým politickým kalkulem, který měl jemu osobně i habsburské monarchii posloužit k snazšímu připoutání těchto zemí k podunajské říši. O případný politický konsenzus se však v BaH se dalo usilovat jen na základě svobodné vůle zdejších komunit, jak to požadoval Masaryk, a nikoliv absolutistickým diktátem, jak se o to pokoušel Kállay.

Masarykovy projevy v delegacích popravdě nic nezměnily na výsledku hlasování o rozpočtech. Byť se mladočeští zástupci postavili proti, všechny rozpočty byly nakonec naprostou většinou delegátů schváleny. Přesto však lze říci, že vystoupení mladočechů vnesla do jednání tohoto sboru určité novum. V podstatě poprvé se tu ozvaly výrazné opoziční hlasy proti kabinetní politice habsburské monarchie a konkrétně v případě kritiky poměrů v BaH tu byl stržen po léta pěstovaný kult o bezproblémovosti a jednoznačných úspěších rakousko-uherské správy v okupovaných zemích.

Nepoměrně větší význam a ohlas měla však Masarykova vystoupení v samotné BaH. Místní lidé, přivykli poslušnosti a strachu před úřady, byli doslova konsternováni ze skutečnosti, že se někdo odvážil – a dokonce na nejvyšších místech – kritizovat rakousko-uherskou správu. Tuto skutečnost potvrzoval mj. list *Čas*, který otiskl následující ocenění Masarykových vystoupení došlé redakci z Bosny: „Prof. Masaryk odhaliv správu bosenskou v jednotlivých křiklavých případech, velice se zavděčil našemu obyvatelstvu, ale ovšem neméně pobouřil Kállayovo carství. My to zde v Bosně nejlíp cítíme, jak česká opozice opravdu je dobře vedena a jak řeže svou věcností do živého: celá bosenská správa je na nohou. My zde velmi dobře víme, co prof. Masaryk různými poznámkami a otázkami ministři řekl; ucítili to i pašové [rozuměj – úředníci v BaH], a proto zuří, že se jim někdo podíval do karet. Snad mimo Bosnu ani to tak necítíte jako my. Proto právě řeči Masarykovy, ač se stíhají a sbírají, kolují v různých vydáních po celé zemi a zdravě působí.“¹³ Jak je z uvedených ohlasů zřejmé, Masaryk se stal na základě svých vystoupení v delegacích v průběhu let 1892–93 v BaH velmi známou a populární osobností.

Tato – v rámci Masarykovy politické činnosti spíše jen epizodní událost – měla však značný význam i pro samotného Masaryka. Cesta do Bosny a následná delegační vystoupení ho de facto poprvé přiměly, aby se detailněji seznámil s jihoslovanskou problematikou a zároveň se (mnohem intenzivněji, než tomu bylo předtím) věnoval také zahraničněpolitickým aspektům nejvyšší rakousko-uherské politiky. Bosenský úkol, postavený před Masaryka na začátku 90. let do značné míry náhodně, se tak vlastně stal jakýmsi předstupněm jeho pozdější politické angažovanosti v jihoslovanských problémech (tzv. velezrádné procesy, parlamentní souboj s ministrem Aehrenthalem, snaha o zprostředkování mezi Rakouskem-Uherskem a Srbskem za balkánských válek), jíž si získal už před první světovou válkou mezinárodní věhlas.

POZNÁMKY

1. Archiv TGM, Oddělení 32 – Politické stati, kr. P 256, složka 91.
2. Tamtéž, Korespondence I, kr. 3, složka 19, Kramářův dopis Masarykovi z 5.8.1892, Masarykovy dopisy Kaizlovi z 28.8. a 4.9.1892; složka 20, Jagičův dopis Masarykovi z 21.10.1893. Též článek J. Kršić, Masarik i Bosna, *Pregled* [Sarajevo] XI/1937, knj. XIII, s. 634–638.
3. Archiv TGM, Oddělení 32, kr. P256, složka 91 – poznámky z cesty (na volných listcích papíru).
4. Tamtéž, originál petice bratří Pištelićů a ještě 7 dalších jejich dopisů z období od září 1892 do července 1893. Viz též J. Kršić, c.d., s. 637–638.

5. Národní Listy [dále jen NL], 21.10.1892, s. 1–3 a 22.10.1892, s. 9.
6. NL, 21.10.1892, s. 1.
7. Tamtéž, 22.10.1892, s. 9. (Pištelicové byli za své opoziční názory zbaveni funkcí v místním zastupitelstvu v Banja Luce. Masaryk dále uvedl případ rolníků ze vsi Kola, které bosenské úřady zrestaly za to, že se odvážili poslat deputaci se svými stížnostmi do Vídně; osud ženy z Varcar–Vakufu, která byla uvězněna i s novorozencem, jež potom ve vězení zemřelo; šikanování v Bosně v souvislosti s vydáváním zvláštních pasů, které musel mít každý, kdo chtěl cestovat z jednoho okresu do druhého, ad.)
8. Tamtéž.
9. Souhrnně viz T. Kraljačić, Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903), Sarajevo 1987.
10. NL, 22.10.1892, s. 9.
11. NL, 17.6.1893, s. 1; též Čas VII/1893, s. 491–493, 505–507 a 522–525.
12. Čas VII/1893, s. 524.
13. NL, 17.6.1893, s. 1.
14. T. Kraljačić, c.d. 74–89.
15. Čas VII/1893, s. 518. (Masarykův projev z října 1892 byl např. publikován jako brožurka pod titulem Govor u austrijskim delegacijama 6.(18.) i 7.(19.) oktobra 1892 profesora T. G. Masarika. Vjerasan prevod iz zvaničnoga stenografskog protokola. Zagreb, Srpska štamparija 1893, 74 s.)

MASARYKS REISE NACH BOSNIEN–HERZEGOWINA IM JAHRE 1892

Im ersten Teil des Beitrags wird aufgrund von Archivquellen und zeitgenössischer Publizistik die erste Reise Masaryks nach Bosnien–Herzegowina im September 1892 rekonstruiert, als er als jungtschechischer Abgeordneter das Material für sein Auftreten in der österreichischen Delegation sammelte.

Im zweiten Teil werden Masaryks Reden in der österreichischen Delegation über die Verhältnisse in Bosnien–Herzegowina (Oktober 1892, Juni 1893) analysiert, wobei besonders Masaryks Polemik mit dem österreichisch–ungarischen Finanzminister B. Kállay berücksichtigt wird, in der Masaryk gegenüber Kállays Unterstützung „der bosnischen (politischen) Nationalität“ in Bosnien–Herzegowina eine Position bezieht. In der Analyse werden auch einige Aspekte der nationalen Aufklärung unter Serben, Kroaten und Moslems in Bosnien–Herzegowina in Betracht gezogen.

Im Abschluss wird versucht, die Bedeutung von Masaryks Delegationsreden aus den Jahren 1892–93 für das damalige Bosnien–Herzegowina und für Masaryk selbst zu bestimmen.